

Рецензія на книгу:

А.І.МЕЛЬНИК Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть). — Чернігів: ЧДІЕіУ; Київ: Інститут вищої освіти НАН України, 2008. — 360 с.

Петро Кравченко

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, декан історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ЯК РЕАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЖИТТЯ ЛЮДСТВА *(специфіка інтерпретації в українському суспільствознавстві)*

Глибокі реформаційні процеси в Україні не тільки стосуються соціально-економічних перетворень, а й супроводжуються серйозними перетвореннями духовного досвіду ХХ сторіччя, зокрема, у галузі сучасної філософської думки. Супроти розповсюджених оцінок філософії радянської доби як утворення тоталітарної ідеології і догматів «одностайних» позицій наш час критичного перегляду минулого показав, що за нібито монолітним фасадом діалектичного матеріалізму залишалися значні осередки духовних шукань та теоретичних звершень.

© П.Кравченко, 2009

Філософські обрії, 2009, № 21

Сучасне поле соціально-філософських рефлексій охоплює широке коло світоглядно-цивілізаційних проблем, які пов'язані із процесами становлення та розвитку людського суспільства. Серед них чи не найголовнішою є історія, яка на сьогодні виступає важливим об'єктом і предметом наукового аналізу. Свідченням цьому є ряд фундаментальних досліджень серед яких чільне місце належить ґрунтовній монографії кандидата філософських наук А.І.Мельника.

Анатолій Мельник вже добре відомий українській науковій та освітянській громадськості як компетентний та оригінальний фахівець у різних галузях гуманітарних знань, зокрема, осмисленні історії, культури, політики. Він є автором численних статей та доповідей на наукових конференціях.

Насамперед звертає увагу вибір теми монографії — історія як предмет соціально-філософської рефлексії. Хоч би якою академічною видавалася ця тема, вона насправді позначає епіцентр сучасних методологічних розробок у соціальній філософії та філософії історії. Адже в постнекласичній науці на авансцену виходять саме теоретичні концепції.

Предметом дослідження автора є історія в соціально-філософській інтерпретації українського дискурсу на рубежі ХХ–ХХІ століть. Заслугою А.Мельника є системний соціально-філософський аналіз історії як реального процесу життя людства і знання про цей процес у вигляді теорій, концепцій, гіпотез та специфіка інтерпретації історії в Українському суспільствознавстві. На основі осмислення переваг і недоліків різних історичних теорій, конструктів, гіпотез і соціального контексту їх застосування запропонована комплементарна концепція інтерпретації історії України як складного процесу організації і самоорганізації людських спільнот у світовому соціальному часі та просторі де наша країна є внутрішньою складовою світової цивілізації.

Структура та зміст даної монографії гармонійно поєднані і методологічно грамотно відтворені у назві праці — історія

подається як предмет теоретико-філософських та ідеолого-політичних дискусій, визначається як поле політичної боротьби, і є предметом філософського осмислення під кутом зору соціальної філософії та філософії історії.

У дослідженні значна увага надається теоретико-методологічному інструментарію соціально-філософського осмислення історичного процесу. Автор подає характеристики різноманітних теоретичних підходів до інтерпретації минулого різних народів. Ретроспективний огляд концепцій охоплює значний проміжок часу — від античності до наших днів. Особливе значення відводиться аналізу праць українських філософів XIX — XX століть з огляду на те, що «останні віки українська спільнота боролася, по суті, за право на власну історію, відібране у неї чужинською владою та її офіційними істориками. Тепер, в умовах Української незалежної держави, зростає вагомість національної самосвідомості, а філософський аналіз розуміння українськими вченими історії методологічно сприяє національній консолідації та визначенню оптимальних шляхів включення українського народу у постіндустріальний, модернізаційний світовий процес» (с.25).

Аналізуючи різні методологічні підходи, розкриваючи специфіку інтерпретацій історії українськими вченими на рубежі XIX-го — XX століть, дослідник звертається до праць видатних філософів та істориків того часу: В.Антоновича, Д.Багалія, М.Грушевського, М.Драгоманова, С.Єфремова, П.Куліша, І.Франка та інших науковців і публіцистів. Автор монографії слушно наголошує на тому, що у 60—70-х роках XIX століття історики відділяли наукову історію від ненаукової, а на рубежі XIX – XX століть постало питання про співвідношення історії (оповіді) і науки. Саме тоді розробляється «історичний метод», зрозумілий як «процедура встановлення конкретного першоджерела, в якому нібито й захована ідея явищ одного і того виду» (с.41). Філософське осмислення минулого нашої країни у той період підпадало під могутній вплив політико-

ідеологічних чинників, які сформувалися внаслідок відсутності територіальної цілісності українських земель і багаторічного перебування народу України у складі інших держав. А.Мельник цілком закономірно вважає, що аналіз філософських тлумачень історії вченими початку ХХ століття свідчить про те, що вони істотно відійшли від філософських установок середини ХІХ століття, що, у свою чергу, позначилося на практичній політиці. У зв'язку з цим він аналізує філософію самостійності (національної автономії) М.Драгоманова, яка передбачала здатність української держави до самозахисту. Проте українські політики-вчені, котрі керували державою у 1917 — 1920 роках, відмовилися від цієї філософсько-історичної установки на користь встановлення утопічного світового братерства.

А.Мельник досить «влучно» відмічає, що «історія істориків» в Україні на рубежі ХІХ — ХХ століть виявилася дистанційованою від української філософії через відхід від орієнтацій на національну філософію як теорію українського буття і надання переваги «фактичності» і тим самим «реалістичному» аналізу матеріалів і документів, а далі емпіричному соціологізму. Надалі, у радянські часи, репресивними методами впроваджується створена Й.Сталіним та його оточенням «марксистсько-ленінська» філософія.

На західноукраїнських землях, що перебували у складі Польщі, розвивалася філософія неотомізму (греко-католицька модифікація) та зростала популярність націоналістичних ідей Д.Донцова. Особливість його філософського впливу пов'язана з тим, що він використовував уривки теорій кількох західних публіцистів, філософів і соціологів, які в інших країнах не мали впливу, і подавав їх українській молоді за справді передових людей Європи.

Все це разом узяте зумовило подальші розбіжності між фактологічно-культурологічною оповіддю (історією) про Україну і філософською оповіддю, заснованою на пізнанні змісту й способу українського буття у системі світобуття.

Істотна зміна парадигм соціально-філософської рефлексії на рубежі ХХ — ХХІ століть пов'язана із кризою марксистського розуміння історії, коли замість історичного матеріалізму на перший план виходить поліконцептуальний підхід до інтерпретації історії людства, поняття «суспільно-економічна формація» поступається місцем «цивілізації», «соціокультурному типу». Філософи та історики акцентують свою увагу на фундаментальних дослідженнях А.Тойнбі, М.Данилевського, О.Шпенглера, П.Сорокіна Л.Февра, С.Хантінгтона. Проте, на думку А.Мельника, сучасна ситуація в історичній науці викликає занепокоєння. Відмова від марксистсько-ленінського тлумачення історії призвела не стільки до наукового плюралізму, де дискусії ведуться суто науковими засобами, скільки до історичного волюнтаризму у багатьох випадках. Філософію історії деякі автори творять на основі «я так вважаю», що, у свою чергу, призводить до виникнення фантастичних і утопічних теорій. Дослідник у підсумках до цієї проблеми зазначає наступне: «Теоретико-методологічний конфлікт у сучасному соціальному пізнанні, породжений зіткненням марксистського і немарксистського бачення історії, має вирішуватися шляхом вивчення й урахування усіх запропонованих філософсько-історичною думкою інтерпретацій розуміння історичного процесу. Усі альтернативи розуміння історії уособлюють собою основні парадигми історичного знання, які слід урахувувати, досліджуючи ті чи інші події чи явища. Лише такий поліпарадигмальний підхід не просто наблизить нас до історичної істини, але й дасть змогу відкрити для себе свій власний смисл й мету історичного процесу» (с.106).

Історія України інтерпретується філософом як поле зіткнення та засіб боротьби соціально-політичних сил. Проте головним предметом філософії історії при вивченні минулщини українського народу він вважає дослідження первісних та епохальних джерел і причин, пізнавальних методологій і смислів нашої локальної історії у зв'язку із світовими факторами історичного процесу. Об'єктом філософії історії у цьому

плані є український історичний процес у цілісності і тотальності історичних фактів і закономірностей. Автор монографії окреслює коло пізнавальних проблем, що входять до змісту української філософії історії. До них належить специфіка надання природно-наукового, філософського та суто історичного підходів до аналізу історії країни; система категорій і понять, яка дозволяє розглянути історію країни як частини всесвітньої історії і розкрити її національну специфіку; принципи міждисциплінарного синтезу в теоретичних та емпіричних дослідженнях історії України та ін.

Дослідник справедливо зазначає, що ставлення до свого минулого, уміння об'єктивно сприймати його — подобається воно нам чи ні — показник нашої зрілості. Щоб не помилятися у майбутньому, ми маємо пам'ятати свої помилки у минулому. Тому ми повинні «поважати своє минуле, пишатися ним, а не постійно суб'єктивно переоцінювати його на догоду мінливим особистим інтересам або амбіціям» (с.150).

Актуальною проблемою дослідження А.Мельника стало питання про вибір вектору розвитку нашої держави на сучасному етапі. Вагомий вплив на розвиток українського суспільства здійснюють європейські та світові інтеграційні процеси. Україна — європейська держава із значним економічним потенціалом, яка у майбутньому здатна досягти такого рівня розвитку, який дасть змогу здійснювати вплив на Європу. Дослідник аналізує сучасну соціально-економічну та політичну ситуацію в Україні, розкриває основні проблеми її модернізації та шляхи подальшого суспільного розвитку, виокремлює фактори, які заважають утвердженню демократичних цінностей у країні. Наша держава не повинна «коливатися» між Сходом і Заходом, їй необхідно визначитися із пріоритетами і напрямками міждержавного співробітництва, шукати шляхи подолання внутрішніх і зовнішніх конфліктів — економічних, міжетнічних та культурологічних. Автор висловлює сподівання, що Україна у майбутньому досягне такого рівня розвитку, який дозволить їй стати повноправним членом єдиної європейської спільноти.

Про книги та наукові конференції

Отже, окреслене коло актуальних питань, висвітлених у монографії, пов'язане із спадщиною наших історичних попередників. Аналіз концепцій і доктрин минулого дозволяє дослідити специфіку розвитку українського суспільства, менталітету українського населення, визначити риси, які притаманні країні у цілому. У цілому, Монографія дає відповіді на ряд актуальних питань, які є предметом соціально-філософського аналізу на сучасному етапі. Вона розрахована на широке коло суспільствознавців різного фаху — істориків, соціологів, економістів, політологів, культурологів та ін.

Надійшла до редакції 24.06.2009 р.